

CZU: [341.238 + 327](471+571):(478+477)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7281707>

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ «PACTA SUNT SERVANDA» У ВІДНОСИНАХ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ З РЕСПУБЛІКОЮ МОЛДОВА ТА УКРАЇНОЮ.

ОКРЕМІ ПОЛОЖЕННЯ

Світлана ЧЕБОТАРЬ, Маріанна ПРИСЯЖНЮК

Державний університет Молдови

RESPECTAREA PRINCIPIULUI „PACTA SUNT SERVANDA” ÎN RELAȚIILE FEDERAȚIEI RUSE CU REPUBLICA MOLDOVA ȘI UCRAINA. UNELE CONSIDERAȚIUNI

În literatura de specialitate, relațiile dintre Federația Rusă, Republica Moldova și Ucraina au fost examinate dintr-o triplă perspectivă: politico-militară, economică și socioculturală. Aspectul privind respectarea prevederilor stipulate în tratatele interstatale moldo-ruse practic nu a fost luat în considerare. În acest articol este efectuată o analiză politică și juridică a relațiilor dintre Federația Rusă, Republica Moldova și Ucraina privind respectarea principiului „pacta sunt servanda”, fiind întreprinsă și o încercare de a analiza principiul respectării obligațiilor stipulate în tratatele Republicii Moldova încheiate cu Federația Rusă, în cele ale Ucrainei și ale Federației Ruse.

Principiul executării cu bună-credință a obligațiilor servește drept criteriu de legalitate a activității statului în relațiile internaționale. Principiul devine și o condiție pentru stabilitatea, eficacitatea dreptului internațional, bazat pe acordul comun între state. Prin acest principiu, subiecții de drept internațional primesc dreptul legal de a cere celorlalți membri ai comunității respectarea condițiilor și obligațiilor stipulate în tratate. Referitor la practica internațională de respectare a dreptului tratatelor încheiate între părțile semnatare, este de menționat că Federația Rusă, în relațiile sale cu Republica Moldova și cu Ucraina, încalcă unul dintre principiile principale ale dreptului internațional – „pacta sunt servanda”.

Autorii își propun să evidențieze principalele aspecte ale încălcării normelor de drept internațional de către Federația Rusă în relațiile sale cu Republica Moldova și Ucraina, ale încălcării principiului „pacta sunt servanda”.

Cuvinte-cheie: *tratat, relații interstatale, „pacta sunt servanda”, principiul dreptului internațional, dispoziție, Republica Moldova, Ucraina.*

THE RESPECT OF THE PRINCIPLE “PACTA SUNT SERVANDA” IN THE RELATIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION, REPUBLIC OF MOLDOVA AND UKRAINE. SOME CONSIDERATIONS

In the specialized literature, the relations between the Russian Federation with the Republic of Moldova and Ukraine were examined from a triple perspective: political-military, economic and socio-cultural. The aspect regarding the observance of the provisions stipulated in the Moldovan – Russian inter-state treaties was practically not paid attention to. This article provides a political and legal analysis of the relations between the Russian Federation with the Republic of Moldova and Ukraine through the observance of the “pacta sunt servanda” principle and provides an attempt to analyze the principle of observance of the obligations stipulated in the Moldovan – Russian and Ukrainian – Russian interstate treaties.

The principle of good faith execution of obligations serves as a criterion for the legality of the activity of the state in international and state relations. The principle also becomes a condition for the stability, effectiveness of international law, based on common agreement between states. Through this principle, subjects of international law receive the legal right to demand from other members of the community the observance of the conditions and obligations stipulated in the treaties. Referring to the international practice of respecting the law of treaties concluded between signatory parties, it should be noted that the Russian Federation, in its relations with the Republic of Moldova and Ukraine, violates one of the main principles of international law – “pacta sunt servanda”.

This article aims to highlight the main aspects of the violation of the rules of international law by the Russian Federation in its relations with the Republic of Moldova and Ukraine, the violation of the principle “pacta sunt servanda”.

Keywords: *treaty, Interstate relations “pacta sunt servanda”, international law principle, provision, Republic of Moldova, Ukraine.*

Вступ

Відносини між Російською Федерацією та сусідніми державами, особливо Республікою Молдова та Україною, останнім часом стали предметом численних дискусій, як серед політиків, так і в академічних колах. У науковій літературі відносини між Російською Федерацією та Республікою Молдова й Україною розглядалися з точки зору трьох аспектів: військово-політичного, економічного та соціально-культурного. Водночас на аспект дотримання положень міжнародних договорів увага звертається не

так часто. Таким чином, першим питанням, що підлягає аналізу, є політико-правова база молдовсько-російських та україно-російських відносин, зокрема аспект дотримання договорів, підписаних між Республікою Молдова та Російською Федерацією, а також між Україною та Російською Федерацією. Такий аналіз обумовлений необхідністю висвітлення основних аспектів щодо дотримання або порушення зобов'язань, взятих на себе державами-підписантами договорів, у даному випадку Республікою Молдова – Російською Федерацією та Україною-Російською Федерацією [1].

Протягом багатьох років у практиці міждержавних відносин застосовується принцип «*pacta sunt servanda*» як норма міжнародного права. Спочатку як некодифікована норма, але вже згодом вона зустрічається в стародавніх індійських законах Ману, в ідеях, висунутих Конфуцієм та грецькими філософами, на Картагенському соборі 438 року, у кодексі лицарів феодальної епохи та у Вестфальському мирному договорі 1648 р. Цей принцип також присутній у Лондонській декларації 1871 р. Сьогодні принцип «*pacta sunt servanda*» став нормою міжнародного права і відображений у преамбулі до Статуту Організації Об'єднаних Націй (ООН) [2]. У документі зазначено наступне рішення держав: «створювати умови, за яких поважатимуться справедливість і повага до зобов'язань за договорами чи іншими джерелами міжнародного права». Це ж положення передбачено пунктом 2 статті 2 Статуту, який визначає зобов'язання держав-членів ООН сумлінно виконувати свої зобов'язання – з метою спільного забезпечення прав і пріоритетів, що впливають із членства в Організації» [3].

«*Pacta sunt servanda*» вважається основоположним принципом не лише договірних права, а й міжнародних відносин загалом. Це прямо закріплено в статті 26 Віденської конвенції 1969 року, згідно з якою «будь-який чинний договір є обов'язковим для тих, хто є його учасниками, і повинен виконуватися ними добросовісно». Добросовісність сама по собі є правовим принципом і є невід'ємною частиною принципу *pacta sunt servanda* [4].

Таким чином, принципи добровільності, добросовісності та правила *pacta sunt servanda* здобули міжнародне визнання. Цей же принцип викладено в Декларації принципів міжнародного права 1970 року та в Гельсінському Заключному акті 1975 року. Суть цього принципу полягає у визнанні його всіма державами універсальним правилом, яке виражає юридичне зобов'язання держав та інших суб'єктів права виконувати свої зобов'язання за Статутом ООН відповідно до принципів і правил, визнаних міжнародним правом та міжнародними договорами або іншими джерелами міжнародного права.

Критерієм законності діяльності держави в міжнародних і державних відносинах виступає принцип добросовісного виконання зобов'язань. Цей принцип також стає умовою стабільності, ефективності міжнародного права, заснованої на спільній згоді між державами. Завдяки цьому принципу суб'єкти міжнародного права отримують законне право вимагати від інших членів міжнародної спільноти дотримання умов та зобов'язань, передбачених договорами. Цей принцип дозволяє обмежувати незаконну або заборонену діяльність і стає імперативом норми міжнародного права. Цей принцип не дозволяє державам ухилятися від виконання зобов'язань, передбачених договорами, в яких виражаються інтереси міжнародної спільноти, а також підкреслює превентивну функцію норми *jus cogens*.

Принцип добросовісного дотримання міжнародних зобов'язань об'єднує норми в єдину систему, стаючи її невід'ємною частиною. Якщо одні норми *jus cogens* можуть бути замінені іншими за міждержавними угодами, то така заміна неможлива щодо цього принципу і його скасування означатиме ліквідацію міжнародного права. Серйозним порушенням принципу добросовісного дотримання зобов'язань є неприпустимість відмови або одностороннє порушення прийнятих юридичних зобов'язань.

Принцип «*pacta sunt servanda*» у відносинах між Республікою Молдова та Російською Федерацією

Повертаючись до аналізу відносин між Республікою Молдова та Російською Федерацією, особливо до аналізу положень молдово-російських міждержавних договорів, необхідно підкреслити ступінь дотримання зобов'язань, взятих на себе державами-підписантами у контексті дотримання принципу міжнародного права. У результаті розпаду СРСР, а також у результаті здобуття незалежності Республіка Молдова 18 грудня 1991 р. здобула декларативне визнання своєї незалежності з боку Російської Федерації [5]. Однак Росія кілька років заявляла, що не ратифікуватиме Міждержавну угоду, доки не буде розв'язане питання особливого правового статусу так званої «Придністровської Молдавської Республіки» та прав російськомовного населення, а також чітко визначений статус мови та культури російськомовного населення. Московська влада вважала, що, ратифікуючи Договір, вона автоматично визнає територіальну цілісність Молдови, що є важливим і довгоочікуваним кроком на Заході. Щобільше,

у разі ратифікації придністровське питання стане внутрішньою справою Молдови й Росія втратить можливість впливати на його вирішення, відстоювати інтереси російськомовного населення східного регіону [6].

Проте після підписання 19 листопада 2001 р. у Москві Договору про дружбу і співробітництво між Республікою Молдова та Російською Федерацією [7] питання було вирішено. Таким чином, згідно з текстом Договору, Республіка Молдова та Російська Федерація, виходячи з традицій дружби, співпраці та добрососусідства, були націлені на подальший розвиток, зміцнення дружби та стратегічного партнерства, що відповідає інтересам народів обох держав. Молдавсько-російський договір служить зміцненню міжнародного миру і безпеки, підтверджуючи відданість держав загальнолюдським цінностям: миру, свободі, демократії та соціальної рівності, повазі до основних прав і свобод людини. З огляду на важливі політичні та економічні зміни, що відбулися останнім часом в обох країнах і в Європі в цілому, виникли умови розвитку відносин на якісно новому рівні, а також створення механізмів на європейському рівні, здатних гарантувати безпеку всіх держав для міждержавного співробітництва в різних сферах.

Підтверджуючи прихильність обох держав цілям і принципам Статуту ООН, загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права та поважаючи зобов'язання, взяті відповідно до положень Заключного акту Наради з безпеки й співробітництва в Європі, Паризької хартії для нової Європи, Хартії європейської безпеки та інших ключових документів Організації з безпеки й співробітництва в Європі, а також визнання принципу верховенства міжнародного права у відносинах між державами, процесі політичного врегулювання Придністровського питання, в якому бере участь і гарантує Російська Федерація, на основі поваги до суверенітету та територіальної цілісності Республіки Молдова, твердо прагне сприяти розвитку двосторонніх відносин у різних сферах [8].

Важливим моментом, передбаченим статтею 1 Договору, є й те, що держави розвиватимуть свої відносини на основі взаємної поваги, довіри та співпраці. Республіка Молдова і Російська Федерація поважають загальноновизнані принципи й норми міжнародного права: суверенна рівність, невикористання або загроза силою, непорушність кордонів, територіальна цілісність, політична незалежність, мирне вирішення спорів, невтручання в внутрішніх справах, дотримання прав і основних свобод людини, рівності прав і права народів на самовизначення, співробітництва між державами та сумлінного виконання зобов'язань, прийнятих відповідно до міжнародного права [9].

Таким чином, відповідно до статті 2 документа, сторони сприятимуть розвитку міжнародного співробітництва для підтримки миру та стабільності в Європі, розглядаючи це як важливий внесок у справу захисту миру та загальної безпеки. З цієї метою Республіка Молдова та Російська Федерація докладатимуть усіх зусиль для якнайшвидшого врегулювання локальних та регіональних конфліктів відповідно до Статуту ООН, цілей та принципів, викладених у документах Організації з безпеки та співробітництва в Європі та міжнародних актах у сфері захисту прав людини та основних свобод.

Також заслуговують на увагу положення Договору, згідно з якими Договірні Сторони продовжуватимуть підтримувати міжнародні зусилля з роззброєння, контролю над озброєннями та зміцнення довіри та безпеки у військах. У цьому контексті можуть бути включені положення статті 3, згідно з якими Сторони, глибоко зацікавлені в забезпеченні миру і безпеки, регулярно проводять консультації з важливих міжнародних питань, а також з питань двосторонніх відносин. Ці консультації та обмін думками включатимуть:

- міжнародні проблеми, включаючи напруженість у різних частинах світу, особливо у Східній Європі, з метою сприяння міжнародному співробітництву та зміцненню міжнародної та регіональної безпеки;
- питання співробітництва в рамках Організації з безпеки й співробітництва в Європі, Ради Європи та інших європейських структур;
- питання, що є предметами багатосторонніх переговорів, у тому числі розглядаються в міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях;
- питання розширення та поглиблення двостороннього співробітництва в політичній, економічній, правовій, техніко-науковій, екологічній, культурній та гуманітарній сферах.

Ці консультації відбуватимуться на різних рівнях, у тому числі під час зустрічей високопоставлених державних сановників Договірних Держав, а також під час візитів офіційних делегацій та спеціальних представників.

Міждержавні відносини зміцнюються шляхом підписання угод про співпрацю у сферах, де є спільний інтерес. Виходячи з того, що держави-підписанти зобов'язані поважати положення одна одної, договори, учасниками яких вони є, необхідно перевірити ступінь дотримання положень, встановлених умов. У цьому контексті видається необхідним піддати аналізу і ступінь відповідності положень, передбачених договорами, підписаними між Російською Федерацією та Республікою Молдова. Як Російська Федерація, так і Республіка Молдова будуть сприяти рівноправному та взаємовигідному співробітництву у сферах політики, економіки, торгівлі, оборони, енергетики, охорони навколишнього середовища, науки, техніки, культури, охорони здоров'я, гуманітарної та інших галузях. Сторони укладатимуть окремі угоди в цих та інших сферах, що становлять взаємний інтерес (ст.6), а також сприятимуть розвитку та розширенню двосторонніх економічних відносин на основі принципу рівності, взаємної вигоди та партнерства на основі довіри.

Основними напрямками міждержавного співробітництва в економічній сфері будуть розвиток і функціонування ринку товарів, послуг, капіталу та робочої сили, сприяння проведенню узгодженої політики у сфері фіскальної, фінансово-кредитної, валютно-фінансової, комерційної, митно-тарифною, розвитку транспортних та інформаційних мереж (ст.7). Так, посилаючись на текст Договору про дружбу і співробітництво між Російською Федерацією та Республікою Молдова 2001 р., згідно зі ст.5, відповідно до положень Договору, сторони засуджують сепаратизм у всіх його формах прояву та зобов'язуються не підтримувати сепаратистські рухи [10].

Проблема російської військової присутності виникає і з політико-правової точки зору, коли Президент Республіки Молдова Указом № 234 від 14 листопада 1992 р., згідно з яким зброя, боєприпаси, транспортні засоби, військова техніка, військові бази та інше майно військових частин Радянської Армії, дислоковані на території республіки, були оголошені власністю Республіки Молдова. Водночас 18 березня 1992 року Указ № 73 президента Снегура передбачав, що «з метою створення основи для створення Збройних Сил Республіки Молдова» під юрисдикцію переходило і колишні радянські військові частини, дислоковані на території Республіки Молдова і передаються Міністерству оборони Молдови «з усім обладнанням, озброєнням, будівлями та іншим майном, що перебуває на балансі військових частин». Ігноруючи укази президента Мірчі Снегура, 1 квітня 1992 р. Президент Російської Федерації Борис Єльцин видає інший Указ № 220 «Про передачу під юрисдикцію Російської Федерації військових частин Збройних Сил колишнього СРСР» тимчасово розміщених на території Республіки Молдова». Згідно з цим указом, «14-та гвардійська армія, утворення, військові частини та установи Збройних Сил колишнього СРСР, що розташовані на території Республіки Молдова і не входили до її складу, передані під юрисдикцією Російської Федерації під верховним командуванням Об'єднаних збройних сил СНД". Переведення військ під юрисдикцію Російської Федерації пояснюється наступними причинами: для збереження стабільного керівництва та забезпечення функціонування військ, недопущення залученості військ до участі у міжнародних конфліктах; задля соціального захисту військових та членів їхніх сімей.

Хоча указ від 1 квітня 1992 року був незаконним і недружнім актом з боку Росії, керівництво Молдови його не оскаржило. Ймовірно, це пояснюється тим, що указ був виданий у дуже напружений період молдовсько-російських відносин й однією з цілей його видання було недопущення участі військ у конфлікті. Існує ряд причин, чому указ президента Єльцина вважається незаконним. Одночасно визнається, що на території держави діють внутрішні закони та норми міжнародного права, які прийняла відповідна держава, дотримуючись певних конвенцій, міжнародних договорів. Однак указ президента Єльцина, попри цей принцип, приймає рішення, дія якого поширювалася на територію, що не входила до складу Російської Федерації, на організації та на статки, які не належали Росії. Отже, враховуючи вищевикладене, указ від 1 квітня 1992 року не може вважатися законним і водночас військова техніка, озброєння, боєприпаси та інші активи колишніх радянських військ, дислокованих на території Республіки Молдова на момент видання цього указу належали Молдові, Росія привласнила собі статки, які їй не належали [11].

Придністровський конфлікт має суто геополітичний характер. Якщо говорити про геополітичне та геостратегічне значення конфлікту, то Придністров'я – це «російський ніж, що застряг у спині Україні», а також російська база для балканського «напряму». Сьогодні Росія входить на Балкани скоріше через Україну, бо Південна Бессарабія більше не є частиною Республіки Молдова. Але придністровський

конфлікт залишається однією з основних проблем Республіки Молдова. Навіть якщо, згідно з опитуваннями громадської думки, він посідає лише восьме місце в ієрархії найгостріших проблем, з якими стикається молдовське суспільство, жодна політична сила чи уряд Республіки Молдова не може дозволити собі не розглядати її на тлі. Це розуміють і Російська Федерація, яка, будучи залученою з самого початку конфлікту, вміло балансує, то підтримуючи офіційну Кишинівську, то Тираспольську адміністрацію, й завдяки чому через східну частину країни вдається контролювати всю Молдову [12].

Принцип «*pac̄ta sunt servanda*» в українсько-російських відносинах

Порушенням принципу «*pac̄ta sunt servanda*» у характеризуються і відносини Російської Федерації з Україною. Для кращого розуміння цього явища, особливо, з точки зору порушення принципу «*pac̄ta sunt servanda*», необхідно звернути увагу на положення основних угод, підписаних між Російською Федерацією та Україною.

У результаті розпаду СРСР на міжнародній арені з'являється новий суб'єкт міжнародного права - Україна. Аналізуючи російсько-українські відносини, варто зазначити, що за 25 років після розпаду СРСР (точніше в період з 1991 по 2014 рр.) між Москвою та Києвом було укладено близько 300 між-державних угод у різних сферах: політичній, економічній, соціокультурній, тощо.

Однак, особливо увагу, аналізуючи дотримання принципу «*pac̄ta sunt servanda*» у російсько-українських відносинах, варто приділити Угода про розміщення морського флоту Російської Федерації в басейні Чорного моря. Відразу після розпаду СРСР морський флот перейшов у власність СНД, а 5 квітня підписанням Президентом України Указу «Про засоби утворення Військово-Морських Сил України», згідно з яким «під юрисдикцію Чорноморського флоту України й на основі якої формуються Збройні Сили України». Крім того, у травні 1992 року Білорусь, Казахстан та Україна разом з Російською Федерацією та США підписали Лісабонський протокол – документ, згідно з яким колишні радянські республіки відмовилися від ядерного арсеналу та передали свої боєголовки та засоби доставки до Росії, що викладено у договорі про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Проте в обмін на односторонні поступки Київ хотів отримати гарантії: зокрема, щодо збереження територіальної цілісності. Реакція Росії була миттєвою: вже 7 квітня того ж року Президент РФ видає указ, яким Чорноморський морський флот переходить під юрисдикцію РФ. Суперечки щодо цього питання точилися сім років. Лише 28 травня 1997 року між державами було підписано Угоди про параметри поділу Чорноморського флоту – «Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України» та «Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України». Обидва договори були укладені на 25 років з можливістю їх автоматичного продовження на 5 років, якщо одна зі сторін не попросить їх розірвати.

Таким чином, задво до подій 2014 року в Україні, що призвели до анексії Криму Російською Федерацією, в акваторії Чорного моря перебувало 388 одиниць флоту, що становило фактично 70% всієї чорноморської інфраструктури РФ, що перебувала в районі Криму. Військово-морський флот мав дислокацію в Севастополі (Севастопольська, Юхна, Карантинна, Казахстан), а також Феодосії та Миколаєві, де були забезпечені умови для ремонту морських суден. Директор Інституту СНД стверджує, що у серпні 1992 року Чорноморський флот мав 894 судна, ВМС – 400 літаків, Сухопутні війська – 28 протиракетних щитів, 258 середніх танків, 826 бронемашин та 457 артилерійських систем. Крім того, силами FAA (протиповітряні сили) здійснювалося прикриття повітряного простору. Російський флот знаходився на узбережжі Чорного моря від дельти Дунаю до Батумі, а бази були розташовані вздовж 1750 кілометрів, на відстані 200 кілометрів від узбережжя. Також в системі оборони були бази в Болгарії, Сирії, Єгипті та інших країнах Середземномор'я, що складало співвідношення 2,5:1 на користь СРСР [13]. Надалі продовження цих угод у 2010 році, що дістало назву «Харківські угоди» й мали на меті продовження терміну перебування російського флоту на території України та в місті Севастополі (Крим) передбачали продовження терміну розміщення російського флоту до 2042 року в обмін на зниження ціни на газ. до \$333. За 1000 куб.м (ст.2) [14].

Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією був остаточно підписаний у 2018 році й денонсований українською стороною у 2018 році. Російська

Федерація та Україна, іменовані надалі «Високі Договірні Сторони», підтверджуючи свою прихильність нормам міжнародного права, насамперед цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також відповідно до своїх зобов'язань в рамках Організації Безпека та співробітництво в Європі, як дружні, рівноправні та суверенні держави, вони будують свої відносини на взаємній повазі та довірі, стратегічному партнерстві та співробітництві (ст.1).

Відповідно до положень ст.2, Сторони, що підписали, поважають територіальну цілісність одна одної та підтверджують непорушність існуючих кордонів між ними.

Відповідно до ст.3 Договору Високі Договірні Сторони будуть будувати відносини на основі принципів взаємної поваги, суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання невирішених народів, поваги до прав людини й основних свобод, співпраці між державами,

Виходячи з того, що добросусідство та співпраця між державами-підписантами є важливими факторами зміцнення стабільності та безпеки в Європі та в усьому світі, Сторони, що підписали, взяли на себе відповідальність тісно співпрацювати з метою зміцнення міжнародного миру та безпеки. Сторони також беруть на себе зобов'язання щодо здійснення необхідних кроків для сприяння процесу загального роззброєння, створення та зміцнення системи колективної безпеки в Європі, а також посилення ролі ООН у миротворчій діяльності та підвищення ефективності регіональних механізмів безпеки.

Сторони намагатимуться забезпечити врегулювання всіх спірних питань виключно мирними засобами та співпрацюватимуть у запобіганні та врегулюванні конфліктів та ситуацій, що зачіпають їхні інтереси. Важливий момент, передбачений ст. У статті 6 Договору йдеться про те, що Високі Договірні Сторони утримуються від участі або підтримки будь-яких дій, спрямованих проти іншої Високої Договірної Сторони, і зобов'язуються не укладати угоди з третіми країнами, спрямовані проти іншої Сторони. Жодна зі сторін також не дозволить використовувати свою територію на шкоду безпеці іншої сторони [15].

Таким чином, документ закріплює принцип стратегічного партнерства, визнання непорушності існуючих кордонів двох країн, поваги територіальної цілісності та взаємного зобов'язання не використовувати свою територію на шкоду взаємній безпеці.

На думку експертів, рішення не продовжувати дію цієї угоди фактично зруйнувало всю систему двосторонніх договорів і угод, заснованих на ній, включно з Угодою 2003 року про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки. Договір про дружбу підписали у травні 1997 року президент України Леонід Кучма та президент Росії Борис Єльцин і набув чинності у квітні 1999 року.

Згідно з угодою, дві країни повинні будувати відносини на основі взаємної поваги, суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного вирішення спорів, незастосування сили, права народів на свободу, невтручання в внутрішніх справ, дотримання прав людини, прав людини й основних свобод., співробітництва між державами, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизнаних норм міжнародного права.

Договір про дружбу був укладений терміном на 10 років з автоматичним продовженням на наступне десятиліття за відсутності заперечень сторін. У жовтні 2008 року контракт автоматично продовжили на наступне десятиліття.

У серпні 2018 року президент України Петро Порошенко доручив Міністерству закордонних справ розпочати роботу щодо припинення дії документа. Росія отримала офіційну ноту від України 24 вересня 2018 року.

Як зауважив тоді Порошенко, не продовження угоди про дружбу слід розглядати не як епізод, а як частину стратегії остаточного розриву з колоніальним минулим і переорієнтації на Європу. За його словами, іншими складовими цієї стратегії є «безвізовий режим, угода про асоціацію з ЄС та томос на створення автокефалії незалежної української церкви, вихід із СНД, поява курсу на ЄС, членство в НАТО, створення сильних професійних українських армій та підтримка української мови».

Коментуючи це рішення України, пресекретар президента Росії Дмитра Пєскова заявив, що воно не відповідає інтересам двох країн. «Документ в інтересах наших двох країн, і скасування цього документа не є очевидним в інтересах народів наших двох країн, це наче вам пострілом у ногу», – сказав він.

12 березня МЗС Росії направило Україні ноту, в якій стверджує, що всі ці роки «систематично не виконували умов» угоди в Києві. Міністерство закордонних справ Російської Федерації посилалося на такий вид порушення утисків національних меншин в Україні, зокрема на законодавче обмеження можливостей вивчення російської мови, заборону трансляції російських фільмів і телебачення. серіали та імпорту російської друкованої продукції, введення мовних квот на телебаченні, обмеження туристичної діяльності російських артистів.

Крім того, як зазначає МЗС РФ, в порушення своїх зобов'язань «не укласти угод з третіми країнами, спрямованих проти іншої сторони», а також не допускати «використання території однієї сторони на шкоду безпеці Росії». «Інша сторона», Україна, ратифікувала меморандум про підтримку операцій НАТО, внесла зміни до військової доктрини країни, а також внесла зміни до Конституції, надавши їй стратегічний курс на повне членство в НАТО. Водночас консультації з Москвою, що стосуються договору, не відбулися, повідомили в МЗС РФ.

Після Договору про дружбу Україна також заявила про намір розірвати угоду з Росією щодо Азовського моря. За словами міністра закордонних справ України Павла Клімкіна, це станеться «в осяжному майбутньому».

Зі свого боку заступник міністра транспорту РФ, голова «Росморрчфлоту» Юрій Цветков висловив стурбованість тим, що розірвання Україною угоди з Росією про співробітництво у використанні Азовського моря вплине на всі міжнародні перевезення. У лютому 2018 року Київ уже подав позов проти Російської Федерації в Міжнародний арбітраж з морського права через те, що, на думку української сторони, Росія порушила суверенні права України в Чорному морі та Азові та в Керченській протоці.

Ще одним приводом для обговорення порушення Азовських угод став інцидент з українськими кораблями в Азовському морі 25 листопада, коли три кораблі ВМС України порушили порядок пропуску військових кораблів через територіальні води РФ. Федерація на шляху до моря Чорне море Азовське [16].

Фактично Угода про дружбу і співробітництво між Російською Федерацією та Україною стала продовженням, двох раніше згаданих домовленостей, щодо розміщення Чорноморського флоту РФ у Криму, згідно з якими морський флот не матиме у своєму арсеналі ядерної зброї, а метою знаходження цих сил у водах Чорного моря є забезпечення безпеки та дослідження морського шляху.

Ще одним важливим питанням у російсько-українських відносинах є делімітація морських кордонів між державами Керченської протоки та Азовського моря. До розпаду СРСР Азовське море було внутрішнім морем, а за принципами міжнародного права Керченська протока була «протокою» внутрішнього водного шляху. Кордони між Кримським і Краснодарським краями той час у межах однієї держави, були суто номінальними. Після зникнення Радянського Союзу з міжнародної арени цей кордон набув міждержавного значення за своєю суттю, а Керченська протока та острів Тузла відійшли під юрисдикцію України. За цих умов військові та цивільні судна для переходу через Азовське море до Ростова, Таганрогу, Єйська, Темрюка, Кавказького порту повинні сплачувати збір за транзит і експлуатацію протоки (щорічно проходить понад 2000 суден). Україна, в такому випадку, володіє 70% водного простору Азовського моря, багатого різними видами риби, розмноженням якої займається тільки Росія, маючи пріоритет у розвідці мінеральних ресурсів на узбережжі, а також близько 120 сиріої нафти та газу. Переговори ведуться з 1992 року, але до 2014 року питання залишається невирішеним, що призводить до суперечок та конфліктних ситуацій досьогодні й після анексії Криму та початку збройного конфлікту між Україною та Росією [17].

За даними українських джерел, у 1991 році вона успадкувала від СРСР 176 міжконтинентальних балістичних ракет і понад 2500 тактичних ракет, ставши третьою за величиною ядерною державою світу, поступаючись лише США та Росії.

5 грудня 1994 року Великобританія, Росія, США та Україна підписали Будапештський меморандум. Цей документ передбачав гарантії територіальної цілісності України в обмін на відмову від ядерної зброї. Однак експерти сперечаються, чи він набув чинності й чи стосується Криму. У 1975 році на нараді з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) у фінській столиці майже всі держави континенту, а також США і Канада підписали Гельсінські угоди. Вони декларували мирне співіснування різних соціальних систем, двох військових блоків і нейтральних країн. Ці документи стали основою для нової архітектури європейської безпеки. Однак у 1989 році почалося руйнування соціалістичного блоку.

Варшавський договір (ОВД) і Рада взаємодопомоги (РЕВ) припинили свою діяльність, а після розпаду СРСР і Югославії на карті Європи з'явилися нові держави. Крім того, у 1992 році Чехія та Словаччина подали на «розлучення». Нову ситуацію потрібно було вирішувати за допомогою нових угод.

З цією метою було вирішено провести саміт в столиці Угорщини на початку грудня 1994 р. Там було підписано важливі угоди, зокрема про перейменування НБСЄ в Організацію з безпеки й співробітництва в Європі (ОБСЄ) у січні 1995 р.

У Будапешті також обговорювали одне з ключових питань безпеки в Старому Світі – питання ядерної зброї, розміщеної на території колишнього СРСР. Економічний колапс та регіональні конфлікти в Абхазії, Нагірному Карабаху, Таджикистані, Південній Осетії та Придністров'ї створили реальну загрозу потрапляння ядерних боєголовок до рук терористів та неконтрольованих агресивних режимів. Тому вже в травні 1992 року Білорусь, Казахстан та Україна разом з Російською Федерацією та США підписали Лісабонський протокол: документ, в якому говорилося, що колишні радянські республіки відмовилися від ядерного арсеналу та передали боєголовки та засоби доставки Росії через приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Проте в обмін на односторонні поступки Київ хотів отримати гарантії: зокрема, зберегти територіальну цілісність країни.

На зустрічі в Будапешті цю тему не можна було оминати. Один із підрозділів остаточних рішень був присвячений «нерозповсюдження ядерної зброї». В одному пункті говорилося, що держави-учасниці «підтримують і заохочують приєднання всіх держав до ДНЯЗ; Зокрема, держави-учасниці, які ще не є учасниками ДНЯЗ, підтверджують своє зобов'язання якомога швидше приєднатися до ДНЯЗ як неядерної зброї. За день до оприлюднення основних рішень саміту НБСЄ президенти Росії, США та України, а також прем'єр-міністр Великобританії підписали Будапештський меморандум. У документі зазначено, що оскільки Україна підписала ДНЯЗ «як держава, вільна від ядерної зброї», ці країни «підтвердили свої зобов'язання перед Україною поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України... утримуватися від погроз або застосовувати силу проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України...».

Таким чином, Будапештський меморандум мав стати передостаннім етапом реєстрації без'ядерного статусу України. У 1996 році Київ приєднався до ДНЯЗ, і Україна офіційно стала без'ядерною. Тоді в Росії мало хто звернув увагу на документ. Під час обговорення на Будапештському саміті значно більше йшлося про розбіжності між Москвою та Заходом, які проявились у підготовчий період, про можливе розміщення місії НБСЄ-ОБСЄ в Нагірному Карабаху. Наприклад, оглядачі «Коммерсанта» назвали підписання меморандуму «важливою подією саміту», але детальних коментарів не отримали.

Ми згадали Будапешт на початку 2014 року – під час кримської кризи. Представники України наполягали: документ підписали глави держав і говориться, що він набуває чинності з моменту підписання. Навпаки, інші експерти з міжнародних відносин вважали, що оскільки він не був ратифікований, він не набрав чинності, а був лише заявою. У березні 2014 року Володимир Путін сказав: «Коли ми наголошуємо, що це неконституційний переворот, нам кажуть: ні, це не збройне захоплення влади, це революція».

Позиція Києва діаметрально протилежна: з нагоди 20-річчя меморандуму МЗС України оприлюднило заяву, в якій зазначається, що «у 2014 році Російська Федерація порушила свої зобов'язання... відносини з єдиною країною, але... створено прецедент». МЗС Росії ніяк не відреагувало на річницю меморандуму.

Серед політологів також існує думка, що поняття «територіальна цілісність України» насправді не застосовне до Криму: з 1992 року там діє конституція, згідно з якою «Республіка Крим вступає в незалежні відносини з іншими державами» (ст.10).

Інші кажуть, що ця позиція надзвичайно вразлива, оскільки ст.9 прямо говорить, що «Республіка Крим є частиною Держави Україна». Крім того, у 2014 році на півострові діяла ще одна конституція, прийнята в 1999 році. Також примітно, що відмова від основного закону 1992 року в березні 1995 року багатьма сприйнялася як незавершений правовий акт Адміністрації Президента. Україна Леонід Кучма [18].

Будапештський меморандум 1994 року, підписаний Сполученим Королівством, Росією, США та Україною, стосується ядерного роззброєння України та забезпечує гарантії безпеки її незалежності. За умовами цього договору Україна відмовилася від розміщення радянської ядерної зброї на своїй

території, яка була передана Російській Федерації в обмін на гарантії з боку країн-підписантів. Таким чином, Росія, США та Великобританія зобов'язалися:

- поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України;
- утримуватися від погроз силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, а також від того, що жодна з їх зброї ніколи не була використана проти України, крім цілей самооборони чи будь-яких інших передбачено відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, умов;
- утримуватися від економічних обмежень, спрямованих на підпорядкування власних інтересів реалізації Україною прав, закладених у її суверенітет, і таким чином забезпечити цим будь-які переваги;
- закликати Раду Безпеки ООН до негайних дій щодо надання допомоги Україні як державі, яка не має ядерної зброї, учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, якщо Україна стане жертвою акту агресії або загрози агресії з застосування ядерної зброї;
- не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці з неядерною зброєю, за винятком випадків нападу на них, їх території чи залежні території, їх збройні сили чи їхніх союзників такою державою, яка діє разом з державою, що володіє ядерною зброєю, або пов'язаний союзний договір [19].

Ще одним документом що регламентує наразі відносини між двома країнами і ухвалені резолюцією Радбезу ООН, є комплекс заходів щодо виконання Мінських домовленостей. Він передбачає відведення важкого озброєння, виведення іноземних збройних формувань та початок діалогу щодо організації місцевих виборів на південному сході України. Комплекс заходів щодо виконання Мінських домовленостей також включає:

1. Негайне повне припинення вогню в окремих районах Донецької та Луганської областей України та його неухильне виконання, починаючи з 00:00. (за київським часом) 15 лютого 2015 року.
2. Відведення всіх важких озброєнь з обох сторін на рівні відстані для створення зони безпеки шириною не менше 50 км один від одного для артилерійських систем калібром 100 мм і більше, зони безпеки шириною 70 км для РСЗВ і Ширина 140 км для РСЗВ «Торнадо-С», «Ураган», «Торнадо» та «Точка» (Точка У):
 - для українських військ: з ефективної лінії зіткнення;
 - для збройних формувань в окремих районах Донецької та Луганської областей України: від лінії зіткнення згідно з Мінським меморандумом від 19 вересня 2014 р.

Відведення згаданого вище важкого озброєння має розпочатися не пізніше наступного дня після припинення вогню і завершитися протягом 14 днів.

Для цього Україні повернеться:

- контроль над сегментом його банківської системи в районах, що постраждали від конфлікту, і може бути створений міжнародний механізм для полегшення таких переказів.
- Відновлення повного контролю українською владою над державним кордоном у всій зоні конфлікту, який має розпочатися в перший день після місцевих виборів і завершитися всебічним політичним врегулюванням (місцеві вибори в окремих районах Донецької та Луганської областей про Закон Україну та конституційна реформа) до кінця 2015 року, з урахуванням пункту 11 – за погодженням з представниками окремих районів Донецької та Луганської областей у Тристоронній контактній групі.
- Виведення всіх іноземних збройних сил, військової техніки та найманців з території України під наглядом ОБСЄ. Роззброєння всіх незаконних угруповань.
- Проведення в Україні конституційної реформи з набуттям чинності до кінця 2015 року нової Конституції, яка передбачає децентралізацію як ключовий елемент (з урахуванням особливостей окремих територій Донецької та Луганської областей, погоджених з представниками цих районів) та прийняття до кінця 2015 року законодавства про особливий статус окремих районів у Донецькій та Луганській областях відповідно до заходів, зазначених у примітці 1.
- На підставі Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» питання щодо місцевих виборів обговорюватимуться та узгоджуються з представниками окремих районів Донецької та Луганської областей в рамках

Тристоронньої контактної групи. Вибори відбуватимуться відповідно до відповідних стандартів ОБСЄ, під моніторингом ОБСЄ/БДППЛ [20].

Висновки

Подвійну політику Російської Федерації щодо Республіки Молдова можна побачити в офіційних документах Росії. Так, відповідно до статті 58 розділу IV «Регіональні пріоритети Російської Федерації» (Регіональні пріоритети зовнішньої політики Росії), Росія активно виступає за вирішення конфліктів на пострадянському просторі, зокрема, сприяючи виходу за межі переговорний механізм для вирішення придністровського конфлікту на основі поваги до суверенітету, територіальної цілісності та статусу нейтралітету Республіки Молдова. Російська Федерація також виступає за збереження особливого статусу Придністров'я [21]. Посилаючись на міжнародну практику дотримання права договорів, укладених між сторонами, що підписали, слід зазначити, що Російська Федерація у своїх відносинах з Республікою Молдова та Україною порушує один з головних принципів міжнародного права - пакт є servanda. Фраза походить з латини й означає дотримання договорів. Також «pacta sunt servanda» є ключовим принципом міжнародного права, що лежить в основі всієї системи відносин між суверенними державами.

Список використаних джерел:

1. СЕВОТАРИ, S. Respectarea principiului „pacta sunt servanda” în relația Federația Rusă- Republica Moldova. În: *Moldoscopie*, 2017, nr.4 (LXXIX), p.168-175.
2. *Латинско-русский и русско-латинский словарь крылатых слов и выражений*. https://dic.academic.ru/dic.nsf/latin_proverbs/1816/Pacta
3. *Устава ООН*. <http://www.un.org/ru/sections/uncharter/preamble/index.html>
4. *Convenția de la Viena din 1969*. <http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=4mKw8IxR66Y%3D &tabid=144>
5. Interviu lui Boris Elțin acordat televiziunii naționale a Moldovei îndată după semnarea Tratatului dintre RSSM și RSFSR. În: *Moldova Suverană*, 29 septembrie 1990.
6. DEUTSCH, K.W. *Analiza relațiilor internaționale*. Chișinău: Tehnica-Info, 2006, p.19-21.
7. *Tratat de prietenie și cooperare între Republica Moldova și Federația Rusă*. http://miris.eurac.edu/mugs2/do/blob.html?type=html&serial=1020435604_807
8. *Ibidem*.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*.
11. GRIBINCEA, M. *Politica rusă a bazelor militare. Moldova și Georgia*. Chișinău: Civitas, 1999, p.124-125.
12. *Războiul hibrid al lui Putin amenință Moldova, avertizează Pentagonul și NATO*. http://adevarul.ro/international/europa/razboiul-hibridputin-ameninta-moldova-avertizeaza-pentagonul-nato1_54ef49d5448e03c0fd03da
13. *Эксперт: Расширение НАТО на восток возникло из-за ошибки Горбачева*. <http://www.regnum.ru/news/polit/1010280.html>
14. *Соглашение между Российской Федерацией и Украиной по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины*. <https://docs.cntd.ru/document/902225159>
15. *Договор о дружбе и сотрудничестве Украины с РФ прекращает действие*. <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/6280144>
16. *Ibidem*.
17. *Эксперт: Расширение НАТО на восток возникло из-за ошибки Горбачева*. <http://www.regnum.ru/news/polit/1010280.html>
18. *Ядерная целостность Украины*. https://www.gazeta.ru/science/2014/12/04_a_6329385.shtml
19. *Международный договор Меморандум от 05 декабря 1994 года. Меморандум о гарантиях безопасности в связи с присоединением Украины к Договору о нераспространении ядерного оружия. Принят Правительством России, Правительством Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии, Правительством Соединенных Штатов Америки, Правительством Украины*. <https://www.mid.ru/documents/10180/2033041/%D0%B1.%D0%BC%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC.pdf/1a1bdd8b-97a4-4727-bb0c-91f5febfa7b5>
20. Полный текст Минских соглашений. В: *РИА Новости*. <https://ria.ru/20150212/1047311428.html>
21. *Convenția de la Viena din 1969*. <http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=4mKw8IxR66Y%3D &tabid=144>

Дані про авторів:

Світлана ЧЕБОТАРЬ, Державний університет Молдови, Факультет міжнародних відносин, політичних та адміністративних наук, Відділ міжнародних зв'язків, Доктор політологічних наук, професор.

E-mail: svetlana.cebotari@mail.ru

ORCID: 0000-0001-9073-104X

Маріанна ПРИСЯЖНЮК, Державний університет Молдови, Факультет міжнародних відносин, політичних та адміністративних наук, Відділ міжнародних зв'язків, Аспірантка.

E-mail: prysiazhniukmpress@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6636-7620

Prezentat la 07.09.2022